

PREGLEDNI RAD

Branko VULETIĆ (Zagreb – Filozofski fakultet)

ANGAŽIRANO PRIPOVIJEDANJE U *HRVATSKOM BOGU MARSU* MIROSLAVA KRLEŽE

UDK 821.163.42–32.09Krlježa, M.

U *Hrvatskom bogu Marsu* pripovjedač je pisac, a ne netko od njegovih lica. Pisac govori u trećem licu, ali njegovo se treće lice nikako ne uklapa u opće modele jezične komunikacije, koji kažu da je govorenje u trećem licu u pravilu objektivno, neangažirano. Krležino je pripovijedanje angažirano: on želi biti dio zbivanja koja opisuje, a ne samo vanjski nezainteresirani, objektivni promatrač. Angažirano se pripovijedanje očituje tako da pisac iznosi svoje mišljenje i osjećaje i pri tome koristi afektivne govorne izraze karakteristične za upravni govor: uzvike, usklikne rečenice. Angažirano pripovijedanje vidljivo je i u nekim stilemima poput inverzije, gomilanja, eliptične rečenice ili pucanja rečenice. Posebno je zanimljiva uporaba slobodnog neupravnog govora, dakle angažiranog prenošenja tuđih riječi ili misli. Upravni govor i nepravni govor objektivno prenose tuđe riječi; ako se u upravnom govoru nađu neki afektivni izrazi, oni govore o angažiranosti lica, a ne pisca; u nepravnom govoru nemoguće je izravno prenijeti afektivnost: ona se može prenijeti tek neizravno, opisom. Slobodni nepravni govor uvijek znači i angažirano komentiranje tuđih riječi ili misli: pisac nikada nije ravnodušan prema onome o čemu govori: on se s tim slaže ili ne slaže i to jasno iskazuje govornim ustrojem. Neslaganje s nečijim mislima iskazano je ironijom, i ona je ključna figura misli u *Hrvatskom bogu Marsu*. Krleža prvenstveno želi što vjernije prenijeti misli i osjećaje svojih likova i to ponekad čini svojim riječima i nadasve svojim tipičnim stilskim postupcima kojima se ti likovi inače ne koriste u svom upravnom govoru.

265

1. OBJEKTIVNO PRIPOVIJEDANJE?

Krleža nije objektivni pripovjedač: njegovo je pripovijedanje uvijek iskazivanje osobnog stajališta prema ljudima ili događajima koje opisuje. U *Hrvatskom bogu Marsu* pripovjedač je pisac, a ne netko od njegovih lica. Pisac govori u trećem licu, ali njegovo se treće lice nikako ne uklapa u opće modele jezične komunikacije, koji kažu da je govorenje u prvom ili u dru-

gom licu u pravilu angažirano, dok je govorenje u trećem licu objektivno, neangažirano. Pisac se svojim stilističkim postupcima uvlači među svoje likove, poistovjećuje se s njima, reagira kao oni ili im se suprotstavlja. Ima, doduše, u Krleže dijelova koji nalikuju neangažiranom, objektivnom pripovijedanju. Ali čak i u primjerima naoko čistog, objektivnog pripovijedanja primjećuje se angažirano stajalište pisca:

Satnija raste kao šuma, i u biti ona je spram ove tragikomedije, što od četrnaesete harači Evropom, uzvišena. *Ĵest*, šuma stoji u žestokoj artiljerijskoj vatri, i padaju raskoljena stabla, cvili polomljeno granje, ali šuma i dalje divno pjeva na vjetru i sije sjemenje i pelud, i u svetoj tišini živi i čeka, da artiljerijska vatra ugasne. Pa kad topovi prestanu da gruvaju, šuma će i opet dalje da raste, crna i čvorasta, u svetom očekivanju, da dođu veliki radnici tminosječe, koji će po njoj udariti sunčane i svijetle prosjeke i putove i navrnuti svjetlost u guštare i tminu dugotrajnih krvavih vjekova.¹ (str. 180)

Angažirano stajalište pisca vidljivo je u izrazu *Ĵest*, koji pripada upravnom govoru, a ne objektivnom pripovijedanju: *Ĵest* je poput odgovora na nečiju primjedbu da i satnija poput šume nestaje u ratnim razaranjima.

266

I početak sljedećeg primjera moguće je označiti kao objektivno pripovijedanje:

Sva ta bijedna zagorska, prigrorska i kalnička sela i naselja, rasuta po šumama i jarugama, doživjela su u svojoj prošlosti mnogo i mnogo katastrofa, i taj posljednji habzburški rat, što je ujahao u selo jednog predvečerja, kada se žito mlatilo i mašinalo i sva seoska gumna odzvanjala od muklog nabijanja, taj nesretni rat nije bio za ove ljude ni prva ni posljednja nesreća. Pogorjeli su oni nekoliko puta do temelja, pomrli od kuge i kolere, od gladi i batina grofovskih: [...] Strijeljali su po tim ljudima mađžarski žandari u smislu Nagodbe od godine 1868, silovali im žene i djevojke četrdesetosmaši i zelenokaderaši za Custozze i Solferina [...]. (str. 12)

Inverzija atributa i imenice (»batina grofovskih«), kao i inverzije subjekta i predikata (»Strijeljali su mađžarski žandari; silovali četrdesetosmaši i zelenokaderaši«) naznake su angažiranog pripovijedanja. U ovakvim se inverzijama osobito emotivno ističe atribut ili predikat. Pisac nije objektivni promatrač; on svoje emotivno stajalište izražava upravo navedenim inverzijama. Druga je naznaka angažiranog pripovijedanja ponavljanje priloga »mnogo« (»mnogo i mnogo katastrofa«). U neutralnom pripovijedanju

¹ Primjeri se navode prema izdanju: Miroslav Krleža: *Hrvatski bog Mars*, Zora, Zagreb 1965. U zagradama je naveden broj stranice. Sva isticanja u navedenim tekstovima su moja.

dovoljan bi bio samo jedan prilog: ponavljanje priloga materijalno je iskazivanje količine nevolja koje su zadesile seljake. I konačno, angažirano je pripovijedanje očito u ironičnom piščevu komentaru »u smislu Nagodbe od godine 1868«. Teror mađarskih vlasti objašnjava se, opravdava visokim državno-pravnim aktom – Hrvatsko-ugarskom nagodbom.

Nastavak navedenog primjera dijaloga je sa seljacima:

To, što se po obalama evropskih mora podigla i propala silna carstva, što se pootkrivale nove zemlje, što se život izmijenio iz temelja, sve se to ovoga života ovdje nije ticalo ništa. *Jest!* Posazidale se po dolinama crkve i kaznionice: kamene zgrade sa stjegovima i krstovima rimskim, s gromovodima i orguljama, rešetkama i paragrafima: ali sve te kaznionice i uredi i crkve nisu još jučer bile, a može se dogoditi, da te crkve i spisi i paragrafi opet ni sutra ne budu, a Jezušev i Sveti Jalžabet i Sveti Ivan prozvat će se opet Lisjakom i Vučjom Jamom kao i prije toga, *pa nikome ništa! Slava Bogu!* (str. 12–13)

Usklične rečenice (»Jest!« i »Nikome ništa! Slava Bogu!«) dijelovi su upravnog govora, seljački komentar piščeva pripovijedanja, tj. dijalog pisca s njegovim likovima. Ali, pisac se i poistovjećuje sa svojim likovima: on njihove riječi prenosi kao svoje.

Evo još jedan primjer u kojemu se upravni govor (dalje: UG) seljaka ubacuje u piščevo pripovijedanje:

Ljudi su i na to naučeni. Poznati su njima i takvi grifovi. Trčali su oni već oko razne gospode vodnika i narednika u krugu do nesvjestice. Trgli se dakle i trče natrag, gdje su bili. Trčali su oni preko balkanskog reljefa vjekovima, i od Lombardije do Danske su trčali, i od Lavova do Krakova, *pak što?* Ali sada markiraju. (str. 152)

»Pak što« je UG zagorskih seljaka, njihov komentar na muke kojima su izloženi. Angažirani izraz zagorskih seljaka prenosi se kao dio piščeva pripovijedanja: pisac preuzima taj izraz kao svoj: on se slaže sa stajalištem svojih junaka.

2. STILEMI ANGAŽIRANOG PRIPOVIJEDANJA

Angažirano se pripovijedanje često otkriva i u nekim tipičnim Krležinim stilemima, primjerice u postupku gomilanja: nizanje glagola, imenica ili pridjeva zapravo je postupak koji ukazuje na simultanost odvijanja radnje: neki se predmet ili neka pojava istovremeno opisuju, promatraju s različitih

stajališta. Riječ je zapravo o nizanju sinonima, od kojih svaki govori o jednom detalju istog sadržaja.

Tako se puše nesuisli oblici u omamljenom polusnu i peku Kukolja njegove malene svinjske oči, sve zalivene znojnim salom, i on umoran i zadihan klipše i preskakuje preko lokava i zapada u vodu i kune i tegli masnih devedeset i šest kila s velikim naporom i mukom i puše i šišti i duva i kune duhom odsutan i pijan. (str. 74)

U navedenom se primjeru mogu uočiti dva gomilanja: pridjeva (umoran, zadihan, duhom odsutan, pijan) i glagola (klipše, preskakuje, zapada, kune, tegli, puše, šišti, duva, kune). Zanimljivo je da nizanje glagola u navedenom primjeru nije odvojeno zarezima, već je vezano polisindetonom – višestrukim ponavljanjem veznika »i«, pa se tako dodatno ističe simultanost odvijanja raznih radnji.

268

Evo i jedan primjer gomilanja imenica, koji pokazuje simultanost odvijanja radnji: »I tako su počeli rasti ljudski glasovi kao plima. Govor je živčana zaraza i širi se brzo, i zrakom se odjednom prosu hihot i vika, kijavica i smijeh, kašalj i kuknjava.« (str. 86) Opis pejzaža u gomilanju može odgovarati i opisu duhovnog stanja ljudi: »Guste krpe mokrog februarskog snijega padale su iz sivih i beznadnih magla, i cijeli je horizont utonuo u bolesnoj, tužnoj i beznadnoj rasvjeti.« (str. 165) I upravo postupak gomilanja pokazuje da nije riječ o objektivnom, nezainteresiranom, neangažiranom pripovijedanju: pisac je prisutan, on je taj koji promatra s različitih stajališta i, što je još važnije, pisac osjeća muku zagorskih seljaka, suosjeća sa svojim likovima.

Angažirano pripovijedanje može biti obilježeno brojnim uzvicima i uskličnim rečenicama:

O, koliko se satnija crnih uperilo u ovaj isti hip sa sviju strana globusa koncentrično na jednu određenu liniju, da se tamo, iz sviju smjerova pridošle, pokolju u katastrofalnom srazu. Kao crni gigantski stubovi, tako jure beskraje ljudske kolone jedne na druge, da se polome u tragičnom sukobu finansijskih, građanskih, feudalnih i imperijalističkih, klimatskih i rasnih laži. A nad svakom od tih beskrajskih crnih kolona leprša po jedna mistična nevidljiva zapovijed, koja kolone svojim pjevom mami u propast. A kolone slušaju zov te nevidljive ptice, i idu, idu, već godine, već stoljeća, već vječnost. Kolone se kreću pod magijom tog finansijskog imperativa kao meso u klaonice. O, crni imperativu nad glavama satnije! O, teretu nepodnošljivi satnijskog bola! (str. 66)

Po uzvicima ovaj odlomak podsjeća na brojne stihove iz Krležine ekspresionističke poezije:

O, koliko sad ih plače
I gine i proklinje i vrišti.
(*Kiša*)

O, prokletstvo krvi ludila i plati!
(*Nedjeljna pjesma*)

O, koliko duša se kod nas u kući tali
(*Naša kuća*)

O, žene, dajte da pjevam jedan razdrti Psalam,
(*Razdrti psalam*)

Osim uzvicima i uskličnim rečenicama angažiranost se u navedenom primjeru ogleda i u gomilanju atributa (financijskih, građanskih, feudalnih i imperijalističkih, klimatskih i rasnih). Drugo je gomilanje vezano uz izraz trajanja tog *tereta nepodnošljivog satnijskog bola*. Zapravo je trajanje višestruko izraženo, pa se može reći da je i ovdje prisutan omiljen Krležin stilem gomilanja: (1) trajanje je ponajprije materijalno iskazano dvočlanim ponavljanjem predikata (»idu, idu«); (2) zatim gomilanjem priložnih oznaka vremena, koje s jedne strane tvore gradaciju (godine, stoljeća, vječnost), a s druge strane prilog »već« izjednačava te elemente u jednostavno tročlano ponavljanje, pa tako i materijalno iskazivanje trajanja dobiva svoju gradaciju: od dvočlanog do tročlanog ponavljanja.

I inverzija je mogući stilem angažiranog govorenja. Inverzija je obično govorno isticanje neke važne obavijesti. Tako se u sljedećem primjeru ističu atributi »duga i krvava«, te posebno oni koji su u distorziji, dakle i zarezom odvojeni od svoje imenice: »turske, venecijanske, austrijske i mađarske«: »To je veliki i životni nagon raje, turske, venecijanske, austrijske i mađarske, koju kolju na Balkanu stoljeća duga i krvava, pa se ta domobranska raja sa svim svojim životnim bogatstvom pritajila do nevidljivosti.« (str. 134) Inverzija je stilem angažiranog pripovijedanja jer pisac tako ističe obavijesti koje su njemu značajne. Evo još jedan primjer u kojemu se važnost obavijesti iskazane atributima ističe inverzijom i distorzijom, dakle izdvajanjem atributa u zaseban fonetski blok: »Na repu drugoga voda izgurao se iz dvoreda jedan čovjek, pognut i umoran.« (str. 187) Atributi se mogu još jače istaknuti ako se distorzija ostvari kao zasebna eliptična rečenica: »Pala je pljuska. Temeljita. Zvučna.« (str. 300) Inverzija glavne i zavisne rečenice obično ističe obavijest iskazanu zavisnom rečenicom: »Da ih puste kući, to bi najbolje bilo. Da oru, da se oporave. Da još ozdrave! Da ozdrave od te gospodske bedarije!« (str. 82)

Važnost obavijesti iskazane zavisnom rečenicom očituje se i u ponavljanju same zavisne rečenice u nekoliko varijanti. Ovdje je riječ o nekoliko tipičnih Krležinih postupaka angažiranog pripovijedanja: inverziji, gomilanju i elipsi, te o slobodnom neupravnom govoru, budući da pisac riječi svojih likova prenosi kao svoje. Evo još jedan primjer korištenja inverzije u slobodnom neupravnom govoru: »Ta cijela 'navala' bila je samo naoko navala, a u istinu to nije bilo ništa, nego neko petljanje diletantsko i glupavo.« (str. 48)

Inverzija atributa i imenice (»petljanje diletantsko i glupavo«) znak je angažiranog govorenja, ali to nisu piščeve riječi, već riječi gospodina satnika, koje pisac prenosi kao dio svog pripovijedanja.

3. PRIPOVIJEDANJE S ELEMENTIMA SLUŽBENOG GOVORA

Krležino pripovijedanje često sadrži elemente službenog vojničkog ili administrativnog govora:

270

Od drugog bataljona stradale su druga i treća satnija. U drugome vođu druge satnije ostala su ležeci sedmorica i to: desetnik Pesek Mato i šest domobrana.

Prvi po redu bio je domobran Križ Matija. Roden, cijepljen, pao, ostalo iza njega u prilogu: dva pisma, dvadeset i četiri krune, džepni nož, ogledalo. (str. 39)

U naoko neutralno pripovijedanje uvlače se službeni termini i stil vojničkih izvještaja o pogibiji domobrana: navođenje prezimena pa imena te osnovnih vojnih podataka. Ove bismo postupke mogli nazvati i slobodnim neupravnim govorom: pisac u svojem pripovijedanju koristi tuđe riječi, ili točnije tuđe sintagme.

Bitnu vrijednost uporabe službenih termina čini izražavanje Krležinog ironičnog stajališta prema njima:

Ova historija jednoga detalja bitke kod Bistrice Lesne napisana je u počast pokojnoga gospodina desetnika Peseka Mate i šestorice mrtvih domobrana drugoga bataljuna druge satnije, i to: Trdaka Vida, Blažeka Franje [...], koji su pali kod junačke navale na kotu broj trista trinaest, prolivši tako svoju kraljevsku ugarsku-domobransku krv u slavu hiljadugodišnjeg kraljevstva Sent Ištvana, u smislu Mađarsko-hrvatske nagodbe od godine 1868. Počivali u miru! (str. 9)

Uvodni dio Krležine novele *Bitka kod Bistrice Lesne* počinje kao neutralno pripovijedanje. Međutim, već na samom početku govori se o »gospodinu desetniku Peseku Mati«. Dakle, koristi se službeno tituliranje i oslovljavanje, tj. najprije prezime pa onda ime, a tako se nastavlja i za sve domobrane, upravo kao da je riječ o službenoj obavijesti o njihovoj smrti. Navođenje se tuđih izraza nastavlja, ali oni više ne dočaravaju krutu i neljudsku stvarnost birokratske obavijesti o smrti, već se u taj opis uvlači i piščeva ironija, koja očito kulminira spominjanjem Madžarsko-hrvatske nagodbe iz 1868.

Evo još nekoliko primjera u kojima elementi službenog govora u Krležinoj naraciji sadrže ironičan komentar:

Pognao je Micu u oblom i širokom krugu kao u maneži, bockajući je pravilno vrškom ostruga i držeći tešku glavurdu kobile sapetu uzdama, tako da je izbacivala prednje noge otmjeno i ukočeno kao pravi pravcati kraljevski ugarski domobranski konj. (str. 53)

Objektivno pripovijedanje završava ironičnim komentarom, službenom sintagmom u neodgovarajućem kontekstu (»pravi pravcati kraljevski ugarski domobranski konj«). Ironičan komentar jasan je i u sljedećem primjeru:

Dvije stotine domobranskih pučkoustaških, bolesnih i ranjavih, krastavih i prostrijeljenih, reumatičnih jadnih nogu trglo se navlas tako, kao što je to propisano u Vježbovniku za kraljevsku madžarsku domobransku pješadiju, u prijevodu akademika Tome Maretića.

I ona kretenska, ogavna, prokleta, glupa, idiotska takozvana carska i kraljevska disciplina, koja kao otrov kakvi ukleti teče po žilama habzburških građana već više stotina godina, ta užasna struja opasna i grozna razlila se po udima od dvije stotine zagorskih tjelesa. Već stotine godina teče ta strahovita ognjena tekućina arterijama zagorskim, i danas, ovog tužnog februarskog dana, kada snijeg kopni i vrane grakću, dvjesta se madžarskih domobranskih pučkoustaških nogu prignulo u koljenu u smislu Nagodbe od 1868 u prvi hip. (str. 55–56)

Oba su navedena odlomka građena na jednak način: nakon gomilanja negativnih odrednica slijedi ironični komentar, koji se ostvaruje službenom terminologijom u neadekvatnom kontekstu: »u prijevodu akademika Tome Maretića«; »u smislu Nagodbe od 1868«. U gomilanju se poistovjećuju svi pridjevi koji ga čine, i tako su prividno objektivni, službeni termini (»carska i kraljevska«) bitno označeni nizom negativnih atributa (»kretenska, ogavna, prokleta, glupa, idiotska«). Sintagma »ta užasna struja opasna i grozna« predstavlja zrcalnu strukturu: jednostavno gomilanje atributa ustrojeno je tako da su dva ispred a dva iza imenice, i tako se dobiva zatvorena slika struje, zatvorena slika svijeta, svijeta iz kojeg nema izlaza.

Službena formula oslovljavanja »gospodin satnik« u UG posve je neutralan oblik:

- Vole! Koji si ti roj? To te pitam!
- *Gospodin satnik*, pokorno javljam, ne znam! (str. 48)

Međutim, u piščevu pripovijedanju, posebice u višestrukome ponavljanju, ova formula dobiva ironični komentar:

Od onoga dana, kada je *gospodin satnik* stupio u kadetsku školu, pa do dana današnjega, *gospodin satnik* nije trebao da se brine ni za što drugo nego samo za četu i règlement. Od glace-rukavica pa do kefica za zube, od spona hlačnih pa do posljednjeg najmanjeg puceta na košulji, sav komfor i udobnosti, carski i kraljevski i kraljevski ugarski Sistem servirao je *gospodinu satniku*. Jelo, konja, lak-cipele i dolame, slugu, novac, pa dapače i duhan, sve je to *gospodin satnik* dobivao točno i obilato, a za to sve nije trebao ništa drugo, nego da vrši vlast nad dvije stotine robova. (str. 71)

272

Ironična intonacija višestrukog ponavljanja formule službenog oslovljavanja jasno se nastavlja, potvrđuje u još jednoj uporabi službenih termina: »carski i kraljevski i kraljevski ugarski Sistem«. Ironija je također prisutna i u inverziji imenice i atributa: »od spona hlačnih«. Zapravo, »spona hlačnih« i »najmanjeg puceta« tvore zrcalnu strukturu: imenica i atribut javljaju se najprije u inverziji i odmah zatim u neinverziji i tako zaokružuju sva primarna gospodina satnika.

4. SLOBODNI NEUPRAVNI GOVOR

Poseban je oblik angažiranog pripovijedanja slobodni neupravni govor (dalje: SNG), što znači da pisac tuđe riječi ili misli prenosi kao dio vlastitog pripovijedanja:

Bilo je to u vrijeme kada je rat sazrijevaio i kada se po tim putovanjima frontaških transporta osjećalo da su lanci negdje već pukli; nije više bilo zastava ni glazbe ni cvijeća, nego se prevaljivali kotlovi s gulašem; *jer to nije gulaš nego smrdljiva mokrača, to nije govedina, to su kuhane mačke*; bacao se tvrd pljesnivi komis u prozore čekaonica, mlatili se kelneri po restauracijama kolodvorskim, razbijale se svjetiljke; (str. 23)

U piščevu naraciju ubacuju se riječi njegovih likova; pisac se slaže sa svojim likovima kada kaže da »to nije gulaš nego smrdljiva mokrača, to nije govedina, to su kuhane mačke«. Evo još jedan primjer SNG:

Rugali se iza Vida Trdaka ljudi bataljonskom zidaru Viktoru, koji je dobio od gospodina majora dopust jedino pod tim uslovom, da pođe kući i da ustrijeli ženu kao kuju, jer ga je ona na najpodliji način prevarila sa starim mlinarom (dok je on ovdje na fronti krvario, ostavila je žena kuću i preselila se na mlin), pa se eto Viktor vraća natrag bez rezultata!

– Slušaj me, Viktoro, – rekao mu je bataljonski zapovjednik pred polazak na dopust. – Ja te puštam s fronte! Dobro je! Ali mi zadaj poštenu riječ, da ćeš tu svoju kuju ustrijeliti na svaki način!

– Evo, gospodine majore! Na moju poštenu riječ! Ustrijelit ću je kao kuju! I oputovao je zidar Viktor s fronte i nije ustrijelio žene! Gdje ti je poštena riječ, Viktoro? Viktoro! (str. 28)

Uskličnik na kraju prve rečenice oznaka je angažiranog pripovijedanja; u ovoj se rečenici miješa govor zidara Viktora (»jer ga je ona na najpodliji način prevarila«) i domobrana i bataljonskog zapovjednika (»pa se eto Viktor vraća natrag bez rezultata!«). Čestica »eto« u piščevu pripovijedanju očito je preuzeta iz UG i ona je jedan od pokazatelja da je riječ o SNG. Upravo uskličnik na kraju ove rečenice govori o angažiranom pripovijedanju u prenošenju tuđih misli: govornik je uzbuđen, a njegovo uzbuđenje Krleža ne opisuje, već ga izravno prenosi u vlastitom pripovijedanju. Angažirano pripovijedanje dosiže svoj vrhunac u SNG na kraju ovog primjera. Nakon UG bataljonskog zapovjednika i Viktora slijedi angažirano pripovijedanje i na kraju SNG u drugom licu. Značajno je i dvočlano ponavljanje (»Viktore? Viktoro!«), koje se najprije javlja kao pitanje, a zatim kao eliptična usklična rečenica, koja izražava čuđenje.

SNG je uvijek angažirani izraz. U primjeru koji slijedi angažirano pripovijedanje prelazi u SNG i to predstavlja vrhunac angažiranosti i afektivnosti:

Ne dolazi tu nikada ni do kakve katastrofe ni herojskog ispada! Da! Događa se i to! Ali vrlo rijetko, i to obično kod rastrovanih, i koleričnih pojedinaca. Bude to, da ovakav jedan izmučeni čovjek istupi, kad je u njemu potpuno prekipjelo, istupi i baci sa sebe okove i lance i isprsi se, *pa neka sada bude, što ima da bude. Neka ga vode na prijavak, neka ga bace u špange, neka ga objese, svejedno je. Ali njemu je dosta! On ovako više ne može i ne će!* Padaju pljuske, vade se revolveri, puca se, i često takvi sukobi svršavaju katastrofalno. (str. 162)

U navedenom primjeru angažiranost je prisutna od samog početka, a očituje se u uporabi uskličnih i eliptičnih rečenica: »Da! Događa se i to!« Kako angažiranost raste, pripovijedanje prelazi u SNG (»pa neka sada bude, što ima da bude. Neka ga vode na prijavak, neka ga bace u špange, neka ga objese, svejedno je. Ali njemu je dosta! On ovako više ne može i ne će!«); a nakon toga slijedi smirivanje u piščevu pripovijedanju.

U sljedećem primjeru UG prelazi u SNG i ponovno se vraća u UG:

– Nečuveno! Četrdeset i osam! A ja sam mislio četrdeset i tri! Svejedno! I četrdeset i tri bilo bi nečuveno!

Pa jesu li to ljudi!? To su živine! Ali ništa to! Vratit će se ti prokleti simulanti i švindleri još pod njegovu šaku! Dat će on njima! Još danas će ih sve smrviti! Sve će ih povješati po kestenovima satnijskog dvorišta. Neka vise do nesvijesti! I neće ih odvezati, kad im pozli! Ne će popustiti! Neka ih polijevaju kantama, ali dovisjet će do kraja! Pokazat će on tim simulantima!

– Svi će ti koji se vrte danas na prijavak! Slepčević! Jeste li čuli? (str. 153)

Vrhunac bijesa gospodina satnika nije iskazan UG, već SNG. Prijelazni dio »Pa jesu li to ljudi? To su živine! Ali ništa to!« može biti UG ili SNG; tek uporaba trećeg lica umjesto prvog u nastavku teksta (»njegovu šaku« i d.) jasan je znak SNG. Zanimljivo je da se jednaki postupci angažiranog govorenja (kratke, eliptične, usklikne rečenice) nalaze i u UG i u SNG.

4.1. UBAČEN SNG

274

U angažirano se pripovijedanje često ubacuje SNG i tako se angažiranost povećava. Evo nekoliko takvih primjera:

[...] a oči su mu bile poprskane sivom smjesom gnjile zelenkaste balave mahovine i ruke krvave od Trdakove krvi. Na laktu ga je živo palilo, tamo se ogulio, i na koljenu (*to nije ništa, mala ogrebotina*), fiju, fiju, fiju, zviždale su oštre niti zrakom [...].

Htio je da se okrene, da se podvuče pod povaljeno brvno (*bilo bi mu toplije*), ali nije mogao da se makne od nekog neizrecivog umora, kakav nije osjećao ni onda, kada je mlatio žito u najvećoj kolovoznoj vrućini. (str. 33–34)

Komentar Krležinih likova, dakle SNG, u zagradama je umetnut u piščevo pripovijedanje. Dok se prvi umetak može shvatiti i kao UG, za drugi je zbog prebacivanja u treće lice posve jasno da je riječ o SNG:

Gospodin satnik pognao je Micu galopom u maglu preko mlaka i močvara, u smjeru lijevoga kuta, gdje je negdje kod zapreka i barijera za konjske utrke morala biti satnija. *I doista!* U jedva zamjetljivim obrisima vidjele se sive mrlje, kako se gibaju amo-tamo, trče i razvijaju rojne pruge, pa vrludaju kao bez cilja i smisla. (str. 47)

Objektivno, neutralno pripovijedanje narušava korištenje službenog naziva »gospodin satnik« – to nije samo opis opće atmosfere austro-ugarske vojske već i piščev ironični komentar. Objektivno, neutralno pripovijedanje

narušava i uzvik »I doista!« Pisac se poistovjećuje sa satnikom, a satnik tamo očekuje satnju i ona se doista tamo i nalazi.

Nastale su u koloni uslijed toga mnoge rupe, a četvrti vod još nije niti prik-ljučio i još se uvijek gibao. To su oni nesretnici četvrtoga voda, koji uvijek stradavaju najjače kod neukih i loše izvježbanih trupa. Ako se čelo požuri, jedva stižu i zlo priključuju, a ako čelo zapne, oni su, koji naletavaju. *A nisu krivi!* Žrtve satnijske na satnijskom repu, jandnici četvrtog voda uvijek strada-vaju zbog glupih zapovjednika. (str. 58)

Uskličnu rečenicu «A nisu krivi!» moguće je tumačiti kao angažirano pripovijedanje, dijalog s likovima ili SNG, a to je zapravo ista stvar: riječ je o angažiranom izrazu kojim se pisac posve poistovjećuje sa svojim likovima.

Gospodin satnik nije nikada ni od koga čuo, da bi ta vlast bila laž nemoralna i glupa. Tiranska, ogavna, varvarska forma. Nasuprot! On je imao o toj vlasti predodžbu svijetlu i veselu, predodžbu koja se rađa u duši glupe djece kad gledaju goli mač gdje se ljeska na suncu. [...] Kada je gospodin satnik povikao: kolona, desno, on onda nije znao, da iz njega više jedna sredovječna shema paklene neke organizacije, koja hoće da prodaje svoju robu od Soluna do Bagdada. O tim tezama pisalo se po opozicionalnim novinama, a to ne čita pristojan čovjek! On onda nije znao, da je on bijedna jedna čestica crnog stroja, glupog, ograničenog i glomaznog. (str. 70–71)

275

Angažirano pripovijedanje obilježeno je ponajprije gomilanjem atributa, od kojih su prva dva u inverziji, a sljedeća tri osamostaljena u bezglagolskoj rečenici: »laž nemoralna i glupa. Tiranska, ogavna, varvarska forma.« Po-redak atributa i imenica, dakle izmjenjivanje inverzije i neinverzije, čini i zrcalnu strukturu, zatvorenu sliku mikrosvijeta: imenice »laž« i »forma« obgrljuju niz svojih atributa. Sličan je oblik zrcalne strukture i završna rečenica navedenog primjera: »bijedna jedna čestica crnog stroja, glupog, ograničenog i glomaznog«. Gomilanje atributa okružuje imenicu na koju se odnosi: »stroj« je, dakle, omeđen i u cijelosti detaljno određen svojim at-ributima. U ovom je gomilanju zanimljiva i jaka aliteracija glasa »g«; on ne samo da motivirano vezuje sve atribute imenice »stroj«, već djeluje i svojim akustičkim/auditivnim svojstvima: »g« je nizak glas pa ga zato sinestetski percipiramo kao taman glas, a uz njegovu se tamu vezuju i metaforičke vri-jednosti nečeg ružnog, odbojnog, negativnog. Glasovni sastav potvrđuje jezično značenje atributa. Niz atributa poistovjećuje se i motivirano povezuje jednakim gramatemima (»-og«) i jakom aliteracijom glasa »g«. U oblike angažiranog pripovijedanja može se ubrojiti i bezglagolska usklična rečenica »Nasuprot!« U piščevu angažiranom pripovijedanju nalazi se i SNG: »a to

ne čita pristojan čovjek!«. To su tuđe riječi (satnikove), i one se uklapaju u angažirano pripovijedanje između ostalog i zato jer su iskazane u emotivno jakom obliku usklične rečenice. Angažirano pripovijedanje vidljivo je i u višestrukom korištenju službenog oblika oslovljavanja »gospodin satnik«. Uporabu te sintagme moguće je objasniti kao SNG, dakle korištenje tuđih riječi, koje u ovom kontekstu u višekratnom upornom ponavljanju očito nose piščev ironični komentar.

U sljedećem primjeru kratke, nervozne, upitne, eliptične rečenice, karakteristične za UG, jasno prenose zbunjenost i nervozu i u SNG. I dok bi u UG one pripadale samo liku koje ih izgovora, u SNG one su i dio piščeva angažiranog pripovijedanja:

Talijan major, koji je zapovijedao njegovim etapnim bataljonom, stvarao je uvijek kolonu iz dvoreda i drugo ništa. Zato Schwarz pozna samo kolonu, a razvijanje je za njega potpuna nepoznanica.

Što da učini gospodin poručnik Schwarz s vodom? Da stane? Da ga okrene? Da potrči? Što? Što? U onoj zbrci bespomoćnoj potrčao je pred svoj vod i zaustavio ga sabljom i vikom, kao krdo svinja. (str. 96)

276

SNG jasno prenosi nervozu iz UG, a oblik službenog oslovljavanja »gospodin poručnik Schwarz« općoj nervozu dodaje i piščev ironični komentar.

Ponekad je posve nejasna granica između piščeva pripovijedanja i SNG:

– No što je? Zar ne ćeš da priklopiš desno? – zapiskutao je gospodin satnik nagnuvši Micu na to revolucionarno lijevo krilo satnije, što se samovoljno uklonilo poplavi, i to još potpuno protupropisno i zapravo, ako se uzme, bezobrazno! (str. 145)

Piščevo pripovijedanje postupno prelazi u SNG: »revolucionarno i samovoljno« možda bi mogle biti i riječi piščeve naracije, ali »protupropisno i bezobrazno« to nikako nisu.

Evo još jedan sličan primjer u kojemu pripovijedanje prelazi u SNG:

Gospodin satnik bacio se u sedlu nauznak, kao opaljen gromom na nevjerovatnu vijest, da je od momčadi hodne satnije četrdeset i osam bolesnih, i bio bi već možda planuo, da se iz magle nisu pomolili obrisi dvojice oficira, koji su pažnju gospodina satnika s ove porazne i katastrofalne činjenice svrnuli na jednu drugu, ne manje važnu stvar. Kako? Kod satnije se nalaze dva časnika, a satnijom zapovijeda jedan obični benavi narednik? Kakav je to red? Oficiri puše, a momčad vježba! Dva oficira, pučkoustaški poručnik Schwarz

i pučkoustaški poručnik Kukulj, došla su do gospodina satnika i dva koraka pred Micom stala i pozdravila u jedan mah. (str. 51)

U pripovijedanje se najprije ubacuje rečenica u nepravnom govoru (dalje NG) »da je od momčadi hodne satnije četrdeset i osam bolesnih«. Zatim pripovijedanje prelazi u SNG (»Kako? [...]«) i konačno završava piščevim pripovijedanjem (»Dva oficira [...]«). Nervoja i bijes gospodina satnika jasno su iskazani kratkim upitnim i uskličnim rečenicama. Ove bi rečenice mogle biti i dio UG, ali nema interpunkcijskih oznaka koje bi ih odvajale od piščeva pripovijedanja. Ako se od jasno iskazanog SNG pokušamo vratiti unatrag, vidimo da se SNG već javlja u riječima »porazne i katastrofalne činjenice«, što nisu piščeve, već satnikove riječi.

4.2. DIJALOG

Ubacivanje SNG u pripovijedanje ponekad nalikuje na dijalog koji pisac vodi sa svojim licima:

[...] svi naši junaci osjećali su taj svoj život kao neku stvar još od Gospodina Boga stvorenu, i njihov djed i pradjed (ne budi im potuženo) živjeli su tako, pak što tu ima da se misli i što se tu može?

Sve to kako stoji stvorio je Sam Gospodin Bog (slava Mu budi i dika), i muži jesu bokci, kada ih je Sam Gospodin Bog bokcima stvorio, i tako je to zapisano na farofu i na katastru, u paragrafima na kotaru i u zakonima kod suda, gdje je Gospodin Bog postavio Gospodu, da paze na muže bokce, da dobro vrše deset zapovijedi Gospodnjih, da plaćaju porez i prireze i namete i da idu u soldate, a kada se to Njemu sviđa bogme i u rat. (str. 9–10)

U navedenom opisu života zagorskih seljaka Krleža kao da vodi razgovor s njima. Dok on opisuje njihovo stoičko prihvaćanje zle sudbine, oni se na pojedinim mjestima, kada se spominju njihovi preci ili Gospodin Bog, uključuju u razgovor uobičajenim izrazima poštovanja: «ne budi im potuženo, slava mu budi i dika». To su jasni znakovi seljačkih riječi i misli. Međutim, zagorski su seljaci prisutni i u retoričkom pitanju na kraju prvog odlomka: »pak što tu ima da se misli i što se tu može?« To je jak stilistički izraz preuzet iz UG: »tu se ništa ne može!« Govor zagorskih seljaka ulazi u piščevo pripovijedanje, a da to nije interpunkcijski označeno kao u dva prethodna primjera napisana u zgradama. Govor zagorskih seljaka prepoznaje se i u uzviknu »bogme« na kraju drugog odlomka. I onda se možemo upitati nije li sve navedeno govor zagorskih seljaka; jer to jesu njihove misli,

to jesu njihove riječi, to jest njihovo fatalističko poimanje života. Jednak je i sljedeći primjer:

Jer: čovjek vrta zdenac (bez zdenca se ne može), to proguta hiljade. Bijeli kuću, to odere; [...] A gdje su još obveze, stari dugovi, hipoteke, advokati? Nikad brigam kraja! Kramar odnese pune korpe jaja i graha za dvije-tri zdjele, za stakleni cilindar i pantljike; opančar na sajmu odere kožu s čovjeka za te proklete opanke; porezi natječu, nameti vuku na jednu stranu, financi i žandari na drugu, lugari, kancelisti, oficijali, kapelani, učitelji, svi oni nose i krađu: jaja i živad, rakiju i vino, slaninu i orahe (kao torovi i kune), a svi biju po mužu kao po marvi. I vidi muž dobro, da je on nekako najdonji i da su na njega silu toga navalili, ali kad i vidi – to što vidi – šta ima od toga da mu je to sve jasno? (str. 11)

I u navedenom primjeru kao da se vodi dijalog (»bez zdenca se ne može«). No, i u ostatku pripovijedanja vidljivo je da i Krleža razmišlja i govori kao zagorski kumeki. Atribut »proklete« uz »opanke« jasno govori o poistovjećivanju pisca i njegovih likova. I ovaj odlomak završava iskazivanjem fatalističkog stajališta prema životnim nedaćama: »šta ima od toga da mu je to sve jasno?« Retoričko pitanje na kraju snažan je oblik izražavanja negacije: »Nema ništa od toga što mu je sve jasno.«

278

Krleža vodi dijalog i s licima koja mu nisu simpatična, kao npr. sa satnikom Jugovićem:

Pa koje čudo onda, da bi gospodin satnik bez promišljanja pucao po svojoj rođenoj satniji. Tome dabome nije on sam toliko kriv. Ne bi čovjek ni mislio, kako je njegova naobrazba zapravo porazno plitka i njegovo znanje šuplje. Što znade ovakav gospodin satnik? Ništa! Toliko, koliko i jedan pismeni narednik! On pozna neke najpovršnije civilizatorne principe evropejštine! On ne će ići nožem u usta. Ne! To nikako! On se ne će naklanjati u hodu, nego će lijepo stati, zvecnuti mamuzama i elegantno kimnuti glavom. On će se uljudno znati prikazati i kondolirati propisno. I pismeno. Tako! Te će stvari znati. Otplesati koji two-step, flirtovati, biti besprijekorno odjeven! I to je onda sve. Čitao nije već deset godina gotovo ništa. [...] Da! Dođu ovako slutnje na momente! Slutnje, kada se sve prikazuje u nekom čudnom osvjetljenju. To se sve češće u posljednje vrijeme ponavlja. U pijanstvu! Kod žene! Kad ga služba pridavi! Ali to se opet odmah i izgubi. Pričinja se onda sve na momente bijedno i besmisleno. Politički besmisleno. Svemu su krivi Englezi i liberalna inteligencija i naši politički fakini. I dolaze misli, da bi najbolje bilo da se sve baci k vragu. I sablja i ostruge i dolama, pa da se poživi kao čovjek! Ali koji čovjek i kakav čovjek i gdje? Kao bankovni činovnik, kao kvitirani knjigovođa? Fui! Vedrina za čas već gasne i ostaje tama. Alkohol! Seksus! Vježbovnik! Nihilizam! (str. 94–95)

U uvodnom dijelu navedenog primjera pisac vodi dijalog sam sa sobom: sam odgovara na postavljeno pitanje: »Što znade ovakav gospodin satnik? Ništa!« A dalje se vodi razgovor između satnika i pisca: »On ne će ići nožem u usta« očiti je SNG, ali se to može shvatiti i kao piščev komentar na koji satnik odgovora: »Ne! To nikako!« U rečenicama »On će se uljudno znati prikazati i kondolirati propisno. I pismeno.« opet kao da se vodi dijalog između pisca i satnika: pisac kaže prvu rečenicu, a satnik ga dopunjava ističući u eliptičnoj rečenici još jednu svoju vrlinu – pismenost. Čitav je navedeni primjer angažirano govorenje, bilo u SNG, bilo kao piščeva naracija. Brojne eliptične i usklične rečenice javljaju se i u piščevu pripovijedanju i u SNG. A ponekad je čak i teško razlučiti je li riječ o pripovijedanju ili SNG. SNG traje do očitog dijela piščeve naracije: »I to je onda sve. Čitao nije već deset godina ništa.« Jedan od vrhova angažiranog pripovijedanja označen je stilemom pucanja rečenice: »To se sve češće u posljednje vrijeme ponavlja. U pijanstvu! Kod žene! Kad ga služba pridavi!« Emotivno jaka rečenica razbija se u nekoliko manjih eliptičnih uskličnih rečenica, i svaka od tih rečenica uz svoj sadržaj opetuje i prethodni kontekst, pa se tako stvara velika koncentracija govorne energije. Slično se može tumačiti i eliptična rečenica »Politički besmisleno«, no nju možemo shvatiti i kao nastavak dijaloga pisca i satnika: pisac kaže da je to »bijedno i besmisleno«, a satnik precizira njegovu misao kada kaže da je to i »politički besmisleno«. Nakon toga opet slijedi SNG, u kojemu se angažirano pripovijedanje, poistovjećivanje pisca i njegovog lika vidi i u uporabi prvog lica (»naši politički fakini«). Ovaj dio SNG završava angažiranim uzvikom (»Fuj!«), a nakon toga slijedi piščev komentar, koji u četiri bezglagolske rečenice rezimira čitav prethodni kontekst: »Alkohol! Seksus! Vježbovnik! Nihilizam!« U završnom se stilemu prepleće nekoliko tipičnih Krležinih postupaka angažiranog pripovijedanja: gomilanje, usklične rečenice, eliptične rečenice.

4.3. POGRDNE RIJEČI, DIJALEKTALNI IZRAZI

Kada se u piščevoj naraciji nađu pogrdne riječi ili dijalektalni izrazi, to je gotovo siguran znak da je riječ o SNG:

Sjećaju se kumeki karpatskih i galicijskih batina i ne vjeruju u pobjedu.
– Batine! Batine! To buš dobil! Naharili te buju! – Tako se zlorado kumeki vesele porazu gospodina satnika, jer kumeki su po svom instinktu defetisti,
a ruski dečki su zgodni dečki i pevaju kak i naši! (str. 130–131)

Posljednja je rečenica UG uklopljen u piščevu pripovijedanje. Dijalektalni izrazi i prvo lice oznake su UG, ali kako nema nikakvih interpunkcijskih

oznaka koje bi ovu rečenicu odvajale od piščeva pripovijedanja, očito je da je riječ o SNG: pisac dijeli mišljenje svojih lica o *ruskim dečkima*.

Kamo se to odšetalo, to prokleta lijevo krilo? Svinje, ter svinje!

Tako jadikuje gospodin satnik i luta na Mici po velikoj rupi u sredini satnije, koja je pukla duga možda i deset metara. Lijevo se krilo satnijsko istriglo i samovoljno obišlo veliku lokvu sniježnice i tako polomilo satnijsku vezu, samo da ne smoči svoje papke. (str. 144)

Pogrdna riječ iz piščeva pripovijedanja (»papke«) vezuje se uz pogrdne riječi iz UG (»Svinje, ter svinje!«) te tako upozorava da je riječ o SNG.

S nekom bolesnom mržnjom pogledao je gospodin satnik satniju, što stupa pred njim u blatu, te mu je došlo, da je pogna nemilosno i izmuči do krvavog znoja i povalja po vodi, da je izdere i satre, tu *stoput prokletu satniju lazara, tu satniju karikatura ...*

Taj tiranski poriv javio se u gospodinu satniku divljački i silno, te mu je došlo, da zgazi tu *inferiornu bagru* pod sobom i da je uništi. U tarifi oficirskih vrijednosti momak manje vrijedi od konja, i u rubrikama službenim najprije se broje konji, a onda momčad. (str. 69)

280

Angažirano pripovijedanje izmjenjuje se sa SNG, a uporaba pogrdnih izraza jasno govori da je riječ o SNG, jer pisac očito ne bi tako govorio o zagorskim seljacima. U sljedećem primjeru zajedno djeluju pogrdni izrazi i inverzija:

Osjetio je, kako se stvar nagiba, i kako satniji nestaje direktive, pa treba dakle opet nekoliko udaraca pod rebra ta životinja prokleta, da se gamad indolentna osvijesti i dođe k sebi. Svinje i čuješi! (str. 144)

U inverzijama atributa i imenica ističu se pogrdni atributi »prokleta« i »indolentna«, a pogrdne imenice (»životinja«, »gamad«) potvrđuju se, opevuju u završnoj eliptičnoj distorziji: »Svinje i čuješi!« I inverzije i pogrdne riječi jasan su znak da je riječ o prenošenju tuđih riječi u piščevu pripovijedanju, dakle o SNG.

5. UPRAVNI GOVOR I SLOBODNI NEUPRAVNI GOVOR

Neupravni je govor neutralni, neangažirani oblik prenošenja tuđih riječi ili misli. UG i SNG su, naprotiv, angažirani oblici. Zato je posve očekivano da se UG i SNG izmjenjuju ili da se ponekad iste riječi nađu i u UG i u SNG.

U sljedećem primjeru UG prelazi u SNG:

– Ali gde buju, gde buju za pet ran Kristušovih? Gde buju ostali? – zavapio je Trđak Vid očajno u jednoj smrdljivoj sobi na Markovom trgu i došlo mu je da zaplače, tako ga je stislo u prsima. *Ta za Boga miloga! On putuje sutra na frontu! Kako to ovomu »doktoru« tu nije jasno, da on sutra putuje na frontu?* (str. 18)

Upravni govor u dijalektu preko piščeve naracije prelazi u SNG. Pisac se poistovjećuje sa svojim likom: njihov je vapaj zajednički, njihovo je uzaludno traženje pravice zajedničko.

– Kolona, desno – zaorio je u njegovoj duši glas velikoga vode na Mici, i on se namrgodio. Koji je to vrug, ta »kolona desno«? To je opet nekakva bedarija soldačka, kod koje se sve vrti i hoda! Samo što je to? Vrug ga dal i stvoril! Staromodne gluposti!

Tako se sve napreže gospodin poručnik i nastoji, ne bi li gdje god u kojoj moždanoj brazdi otkrio neko zaboravljeno zrno soldačke meštrije i mudrosti, pa da se sjeti, što je to zapravo ta kolona desno. Ali zaludu! Kolone desno nema pa nema! Sve sama tnina i beznade. Tako misli debeli Kukulj i hoda dalje na čelu prvoga voda, jer je on moderan ratnik, a na ratištu je probančio godinu dana i on ne ratuje marijaterzijanski nego suvremeno. (str. 74)

Na UG gospodina satnika nastavlja se reakcija poručnika Kukulja: to bi mogao biti UG, ali kako nema uvodnog glagola niti odgovarajućih interpunkcijskih oznaka, moguće je govoriti o SNG. Tako se govorna angažiranost iz UG prenosi i u piščevo pripovijedanje u SNG. Angažiranost UG vidljiva je u kratkim uskličnim i upitnim i eliptičnim rečenicama te u uporabi dijalektalnih izraza. Drugi odlomak započinje piščevim objektivnim pripovijedanjem, koje prerasta u angažirano pripovijedanje. Na kraju odlomka izmjenjuje se SNG s pripovijedanjem: »jer je on moderan ratnik, [...] i on ne ratuje marijaterzijanski nego suvremeno« riječi su i misli poručnika Kukulja, dok je rečenica »na ratištu je probančio godinu dana« dio piščeva pripovijedanja.

– Repić! Repić! Je li? Nas se to ništa ne tiče? Mi idemo dalje – usplahirio se gospodin poručnik Kukulj, posumnjavši na čas u Repićev autoritet. Jer i prije su išli dalje, pa ipak nije bilo dobro. Nikada ne znaš, što je dobro po tom prokletom Vježbovniku. (str. 136)

Nakon UG treće lice (>išli su<) upozorava da je riječ o SNG, pa se tako SNG proteže i na posljednju rečenicu, koja bi mogla biti i UG.

Ponekad UG preko naracije prelazi u SNG:

– Zašto samo zbor? Zašto ne bi trkom? – pomislio je gospodin satnik u posljednji čas, te je »trkom« nadovezao na »zbor« gotovo nehotice. Ta i onako

se lije ne mrcine samo oblaće u svoje nove, paradne, ratne uniforme kao kicoši i spavaju po magazinima čitav tjedan! Tako je to sebi argumentirao gospodin satnik! I dobro je, da im krv zakola malko žilama. Da se malko osvježe! Lijene mrcine! Nisu se gibale već četrnaest dana! Što je ono u dvorištu? Među kestenovima! Ništa! Pa zašto da i ne trče? Zato i služe, da trče! I neka trče! To je trening! Rat je sport. (str. 112–113)

Nakon UG izmjenjuju se pripovijedanje i SNG. Pogrdni izraz »lijene mrcine« jasno ukazuje da je riječ o SNG, a angažiranost iz UG prenesena je brojnim kratkim, upitnim, uskličnim i eliptičnim rečenicama. U tako angažiranom SNG i očiti dio piščeva pripovijedanja (»Tako je to sebi argumentirao gospodin satnik!«) dobiva angažirani oblik usklične rečenice.

Ima i primjera gdje SNG prelazi u UG:

Zastao je on na Mici iza satnije, pa zažmurivši na lijevo oko mjeri sabljom satnijske dvoredove i vidi, da se dvoredovi ni izdaleka ne pokrivaju, i da je cijela satnija neuredno vijugava.

O Bože! Bože! Koliko je vremena potrošio na te pišljive dvoredove! A eto! Ništa! To je rezultat svega, da satnija niti hodati ne zna. Idu na Ruse, a niti hodati ne znaju! Oslu vražji! Idioti! Marva seljačka!

– Satnijo, stoji! (str. 57)

282

Kratke usklične rečenice, uzvici i pogrdne riječi dijelovi su angažiranog, nervoznog, bijesnog UG. Ipak govorenje u trećem licu (»je potrošio«) upozorava na to da je riječ o SNG. Ovaj SNG uvodi završni dio prethodnog odlomka: »i da je cijela satnija neuredno vijugava«. To nisu piščeve riječi. Krležu doista ne brine što »se dvoredovi ne pokrivaju« i što »satnija neuredno vijuga«. Zanimljivo je da je u Minervinom izdanju SNG uveden crticom, pa se tako čini da je riječ o UG u trećem licu.

Upravo kao što UG ponekad prelazi u SNG, tako se i posve jednake riječi mogu naći u UG i u SNG:

Ti si potčasnik, sto mu bogova! Potčasnik, a ne domobran! Pot-čas-nik! *Nije to mala stvar, voditi satniju!* (str. 103)

Poručnik Mayer, kratkovidan kontoarist, imao je tremu. *Nije to mala stvar voditi satniju kroz glavnu ulicu!* (str. 183)

– Kad će taj idiot prokleti na bataljon? *Ni danas nam ne da mira!* Da se barem ispavam! Kreten prokleti! (str. 110)

Pa što je to? *Niti danas im ne daju mira?* Danas, kad mogu da krenu možda posljednji put od kadera i doma, niti danas im ne daju mira! Pa još je moko i sniježi i magle su. Što će vani na vodama vježbališta? Koga ih vruga ne

puštaju, da budu tamo gdje su. Da čekaju u onim smrdljivim i ušljivim satnijskim sobama, zgureni, utisnuvši glave u šake i u tvrdoj šutnji. Nego ih i danas ganjaju! Vrag im oca i mater gospodsku! (str. 64)

Čin naime, pa bio on ma kako niske kvalitete, on je u soldačiji ipak aristokratska životna oznaka, to je feudalni pojam, po kome se ljudi dijele u više i niže ljude, podljude i naddomobrane. [...] A ona razvodnička zvijezda, ma da je tužno samo jedna pod vratom i samo od prostoga kaučuka, za krajcar komad, ali je ono ipak zvijezda! *Mater joj i zvijezdi!* [...] On je marva! Ali vi niste marva! Vi nosite zvijezde pod vratom, *mater vam zvjezdanu!* Osjećaj dužnosti može samo onaj da pojmi u cijeloj dubljini njegovoj, koji zvijezdu pod vratom nosi. (str. 146–147)

Upravo činjenica da se jednake riječi ponavljaju u UG i u piščevu pripovijedanju pokazuje da je u pripovijedanju riječ o SNG. Interpunkcijske oznake (upitnik i uskličnik) pokazuju da se angažiranost iz UG prenosi u SNG. Međutim, u SNG se nalazi i piščev angažirani komentar: taj je komentar očito ironičan u rečenici »Nije to mala stvar voditi satniju kroz glavnu ulicu!« Naprotiv, u primjeru »Niti danas im ne daju mira?« pisac dijeli očaj i nesreću zagorskih seljaka domobrana.

Angažiranost UG i SNG bitno se razlikuje: UG ne mora nužno biti angažirani oblik prenošenja nečijih misli ili osjećaja, ali ako sadrži afektivne izraze, pokazuje angažiranost nekog lica, a ne pisca. Naprotiv, SNG je uvijek angažirani oblik prenošenja nečijih misli ili osjećaja jer pokazuje piščevu angažiranost, njegovo emotivno stajalište prema licima, stvarima ili događajima koje opisuje.

6. DVOSTRUKI SNG

U Krležinu pripovijedanju mogu se naći i primjeri dvostrukog SNG, tj. isprepletanja riječi nekoliko likova:

– Potčasnici k meni! Odstup! Potčasnici k meni!

Satnija je veselo odahnula. Pobacali su ljudi puške do nogu i ponaslanjali se na cijevi i pripalili cigare i počeli da povlače iz lula, i tako kako koji. Nije satnija u slobodnom odmoru mirna niti tren. Odmah se na nju navlači neki viši štimung. Ljudi su počeli da se cerekaju i smiju, jer kad gospodin satnik zove potčasnike k sebi, to onda znači barem pet do deset minuta slobodnog disanja. Dobra je to mana gospodina satnika, da poziva potčasnike k sebi na dogovor. Tamo oni doduše raspravljaju tezu, koja se tiče kože bagrine,

ali bagra se za to ne zanima. Što se to satnijske bagre konačno i tiče, da li se kolona razvija lijevo ili desno? Što to nju zanima, da li je kolona važna životna pojava, ili treba li da se na desno krilo uvijek i bezuvjetno izašalju patrole, i zašto to treba? Sve su to gospodske bedarije! Sve su to oficirske i unteroficirske mudrolije! Briga baš Zagorca za takve gluposti! Haje on za to i ne haje tko vodi politiku: Stürgkh ili Czernin! (str. 98)

U navedenom primjeru piščevo pripovijedanje prelazi u SNG. Uzročna rečenica »jer kad gospodin satnik zove potčasnike k sebi, to onda znači barem pet do deset minuta slobodnog disanja« možda i nije jasna oznaka SNG, ali je kod sljedeće rečenice (»Dobra je to mana gospodina satnika, da poziva potčasnike k sebi na dogovor«) posve jasno da je riječ o SNG. Međutim, i u ovom SNG, u riječima i mislima zagorskih seljaka, nalazi se i pogrđan izraz (»bagra«), a to je riječ gospodina satnika. Dakle, u piščevu se pripovijedanju nalaze riječi i misli zagorskih domobrana, a među tim se riječima nalaze i riječi gospodina satnika. Krležino je pripovijedanje veoma dinamično: u njemu se izmjenjuju, isprepleću elementi piščeva pripovijedanja, UG i SNG. Stoga i ne čudi što se u SNG mogu isprepletati i riječi ili misli različitih likova.

Evo još jedan primjer dvostrukog SNG:

284

A ljudi trče, stisnuli su zube, i nadimlju im se grudi, da zahvate dah. Teško je to, trčati potpuno opremljen, tri puta ranjen, sa četrdeset i pet godina teškoga rada i muke. I takvim se metodama satire ta prokleta zagorska puntarska krv. Onda, kad ljudi teturaju i padaju od umora, kada si im iscrpao i posljednju snagu iz mišica kao i konju prkosnom, onda su ljudi savladani i mekani. [...] Ne će više moći da rade od umora, ali će pokazati volju, da slušaju. A to je ono glavno. Drugo se i ne traži, nego samo dobra volja, da pas miče repom. To! (str. 164)

Naracija prelazi u SNG, a taj SNG u prvoj rečenici iznosi misli zagorskih domobrana (»Teško je to, trčati potpuno opremljen [...]«), a odmah zatim slijede riječi gospodina satnika (»I takvim se metodama satire ta prokleta zagorska puntarska krv [...]«). Angažirano pripovijedanje završava kratkom eliptičnom usklikom »To!«.

7. KRLEŽINE RIJEČI I STILEMI U SNG

Posebno su zanimljivi primjeri SNG u kojima Krleža prenosi misli svojih likova, ali to čini svojim, a ne njihovim riječima i stilemima. Evo primjera korištenja piščevih riječi u SNG zagorskih seljaka:

Ljudi se pod dojmom zabadanja gospodina satnika ukočili naročito. Ovako sitničavo uznemiravanje često puta znade biti *preludij* velikim neugodnostima! Zato je bolje dati vragu mir! Na mnogim i mnogim licima odrazuje se neka naročita emanacija i neko nastojanje, da se poduzme po mogućnosti sve, samo da se zadovolje hirovi gospodina satnika! Otići će onda prije! I prestat će već jednom ipak da muči sebe i satniju. Jer momci su već naučeni na koješta i iskusili su već koješta! Tako to ne ide samo od danas! Niti jučer! Tako to ide već od oktobra, kada su došli u tu kraljevsku ugarsku ludnicu kao neiskusni regruti. Od oktobra do februara, dan na dan, jedno te isto, jedno te isto! Nema tu nikakvih bogatih *varijanata* i novih obrata. Sve je to jedan mizerni *klišej*, i taj se ponavlja do glupe i bolesne nemogućnosti. (str. 127)

Odlomak započinje piščevim pripovijedanjem iza koje slijedi SNG: »Ovako sitničavo uznemiravanje često puta znade biti preludij velikim neugodnostima!« Granična rečenica uskličnom intonacijom signalizira SNG zagorskih domobrana. No, tu je i riječ »preludij«, koja očito ne pripada njihovu vokabularu: pisac se toliko poistovjećuje sa svojim likovima da ne vidi razliku između svojih i njihovih riječi. I dalje slijedi pripovijedanje na granici između SNG i piščeve naracije: angažirano govorenje iskazano uskličnim rečenicama upućuje na SNG, ali riječi poput »varijanata« i »klišej« znakovi su piščeva pripovijedanja.

Evo još jedan primjer korištenja piščevih riječi u SNG zagorskih seljaka:

Ljudi su kleknuli na zapovijed, a bakandže i potkove, sve je to odjeknulo zvučno i drveno. Ali satnija se skupila u zboru da vježba, a ne da planduje. I taj odmor nije bio pravi odmor, veliki odmor, kad se čovjek može doista i odmoriti kao pravi čovjek! Ne! To je bio neki *kapriciozni* odmorčić, koji bubne u dugom pozoru samo kao kratki *intermezzo*. Iza toga slijedi odmah opet pozor. Takvih ispremiješanih odmora i pozora može biti niz. Ujedljivo i kapriciozni komandanti znadu svoje čete takvim sitnicama sekirati do ludačke nemogućnosti. (str. 126)

Ubacivanjem uzvika »Ne!« objektivno se piščevo pripovijedanje pretvara u angažirano: pisac reagira kao domobran, a njegovo se stajalište prenosi na čitav kontekst. Na angažirano pripovijedanje upućuje i uskličnik na kraju dviju prethodnih rečenica navedenog primjera. U piščevoj se naraciji našao i tuđi govor: »Ali satnija se skupila u zboru da vježba, a ne da planduje« riječi su i misli satnikove, a ne piščeve. Riječ je, dakle, o SNG. Sljedeća rečenica nosi misli zagorskih seljaka, domobrana: »I taj odmor nije bio pravi odmor, veliki odmor, kad se čovjek može doista i odmoriti kao pravi čovjek!« Angažiranost govorenja označena je i uskličnikom na kraju rečeni-

ce. U nastavku je zanimljivo primijetiti da su domobranske misli iskazane Krležinim riječima: »kapriciozni odmorčić«, »kratki intermezzo« nisu riječi Krležinih likova, seljaka domobrana, već njegove riječi. A to je vidljivo i u završnoj rečenici, gdje se jedna od ovih riječi (»kapriciozni«) ponavlja kao očiti dio piščeva pripovijedanja.

U iznošenju misli svojih likova Krleža često koristi neke svoje specifične stileme, za koje je teško pomisliti da ih njegovi likovi upotrebljavaju u svom UG.

– Molio bih gospodu na jedan čas – okrenuo se gospodin satnik spram oficira, da i njih obrati i probudi iz njihovog civilnog polusna i da im malco izmasira njihove pozaspale i lijene, bolesne rezervne civilske mozgove. (str. 106)

Iza UG slijedi pripovijedanje i SNG. U SNG su satnikove misli izražene tipičnim Krležinim postupkom gomilanja atributa. To je vjerni izraz satnikovih misli, ali očito nije riječ o njegovim stilskim postupcima: »pozaspale i lijene, bolesne rezervne civilske mozgove«.

Evo i primjera u kojemu se javlja postupak pucanja rečenice. Satnikove se misli adekvatno izražavaju Krležinim stilemima:

286

– Samo jednu riječ, gospodo! – rekao je gospodin satnik hladno i zakopčano sve do vrata. Jer pretpostavljeni treba da je zakopčan sve do vrata, kao novo izglačana dolama. Tako tvrd i zakopčan kao Vježbovnik i Službovnik zajedno. Ova rezervna civilska banda, to su neki takozvani demokrati! Revolucionari! Oni politiku tjeraju! Bez odgoja, banda! Pa ako im u službi pružiš samo mali prst, prerast će ti preko glave. Pij samo s jednim od njih koju noć! Drugo jutro već ne stoji u pozoru! I već se smije i cereka i prvi ti pruža ruku! Ogavno! Civili! Opres! (str. 108)

Iza UG slijedi pripovijedanje koje prelazi u SNG, a SNG je obilježen Krležinim postupkom pucanja rečenice: brojne distorzije čine zasebne eliptične rečenice, od kojih svaka osim vlastitog sadržaja opetuje, sažima sadržaj prethodnog konteksta. Vrhunac angažiranosti iskazan je trima jednočlanim eliptičnim uskličnim rečenicama. Sličan je i sljedeći primjer:

Neka degenerirana, glupa, neodređena, perverzno-bolesna potreba upiljila se gospodinu satniku u mozak, da iz satnije izažme jednu jedinu preciznu kretnju. *Jednu »ščetanu kretnju«! Kolonu desno, na primjer! To je barem jednostavan obrat! Samo jednu jedinu kolonu desno!* (str. 70)

Razmišljanje gospodina satnika iskazano je tipičnim Krležinim stilemom: pucanjem rečenice, kojim se stvara niz eliptičnih rečenica.

Uporabi piščevih riječi i stilema u SNG njegovih lica slično je i bilježenje UG zagorskih seljaka, koji ponekad ne govore u svom dijalektu. Pisac češće prenosi UG zagorskih seljaka u dijalektu:

– A kaj je tvoja žena došla? Ni? Betežna je! Ali mi je sestra pisala da dojde, pak je ni! I meni moja piše da nemre. Imaju kolinje! A kad dojde telegram? Da bi već barem došel, pa da idemo. Kaj bu će ne bu? Ak pak bu kak bu? I zakaj se to bu? Em je se već tak i tak naopak. (str. 86)

Ipak, čini se da je Krleži ponekad bitno da što vjernije prenese razmišljanja svojih lica, posebno ako se on s njima slaže, i tada lica govore jezikom svog autora:

– Nije konačno to mala stvar otputovati, otići, ne vratiti se nikad više možda. Sve to nije mala stvar, ako uzmeš ovako ili onako. A i zašto, ako se pravo uzme? Čemu? (str. 85)

Između pisca i njegovih lica nema razlike: njihove su misli i osjećaji jednaki. Oni dijele i tugu i radost, i zabrinutost i nadu: oni govore istim jezikom.

8. PORAST ANGAŽIRANOSTI U KASNIJIM IZDANJIMA

I u izmjenama teksta u kasnijim izdanjima vidljiva je piščeva želja da pojača angažiranost pripovijedanja. Ponekad se porast angažiranosti iskazuje korištenjem tipičnih Krležinih stilema gomilanja u kasnijim izdanjima.

A ta je ideja grizla i koprkala u Loborcu Štefu cijelo vrijeme putovanja. Što on ovdje opet putuje na frontu, kada to nije pravedno? Bio je on već vani u grabi, odležao je on vani već svojih sedamnaest mjeseci. I dopust mu njegov nisu dali, koji mu je pripadao po svim pravilima; i cipele su mu ukrali i rame su mu raskrvarili i ovako krvavoga bacili ga opet van! (Minerva, str. 18)²

U navedenom primjeru uvodna rečenica pripada piščevu pripovijedanju: riječ je o Krležinu angažiranom pripovijedanju, koje gotovo neprimjetno prelazi u SNG. Krleža misli jednako kao i njegovo lice, pa je veoma tanka, gotovo neprimjetna, granica između Krležina angažiranog pripovijedanja i razmišljanja njegovih lica.

² Miroslav Krleža: *Hrvatski bog Mars*, Minerva, Zagreb 1933.

Posljednja rečenica u *Minervinu* izdanju pokazuje tipičan Krležin stilem gomilanja glagola u SNG: »nisu dali«, »ukrali«, »raskrvarili«, »bacili«. U *Zorinu* izdanju postoji dodatak: »bacili ga opet van, u maglu, u blato, u krv, u smrt«. Riječ je o još jednom gomilanju kao tipičnoj odrednici Krležina stila, koje ovdje ima i vrijednost gradacije. To mogu biti misli, ali po svoj prilici nisu riječi ili, točnije, stilski oblici zagorskih seljaka. U *Minervinu* izdanju rečenica je obilježena usklikom: dakle, riječ je o afektivnom izrazu koji se prenosi u SNG. U *Zorinu* se izdanju nalazi gradacija, koja je stilski oblik prenošenja svakodnevne afektivnosti.

Ponekad tek manje izmjene teksta upućuju na porast angažiranosti:

Satnija je još u prvom zamahu pošla, ali je onda počela da se valja nemarno i nehajno. Topot se polagano, polagano gubio, a onaj čuveni »jedan-dva« potčasnički grmio je još tu i tamo, ali je onda bivao sve tiši i tiši, te je konačno zanijemio. Ljudi su počeli da gube vezu i da glavinjaju, a eto onoga nesretnika iz druge vrste drugoga voda, gdje je zalutao u treći, te se tamo vrze kao puran. Netko u prvom vodu hoće da zaobiđe vodu, pa gura svoje drugove postrance, netko je u drugom vodu skočio preko mlake i pokvario ritam. Počeli su ljudi da se osvrću na teren, a kada ljudi pretpostavljaju svoj lični interes cjelini, onda dabome to ugrožava samu ideju jedinstvenoga gibanja. Sredine su zaostale, krila istrčala, vrste se preplele, a tu i tamo spotaknuo se po koji domobran i ljusnuo zapljusnuvši blatnom vodom te tako pobrkao sklop i red satnijski. (str. 142–143)

288

Navedeni primjer počinje piščevom naracijom, koju prekida izraz »a eto onoga nesretnika«. To više nije objektivni opis, već neposredna reakcija čovjeka koji je prisutan, angažiran, koji reagira subjektivno i spontano. U tom se izrazu miješaju satnikove i piščeve riječi: »a eto onoga« vjerojatno govori satnik, ali je »nesretnik« zasigurno piščev komentar. Nakon toga opet slijedi objektivno pripovijedanje, u koje je umetnut piščev ironični komentar satnikovih riječi: »a kada ljudi pretpostavljaju svoj lični interes cjelini, onda dabome to ugrožava samu ideju jedinstvenoga gibanja«. Ironičan komentar upućuje i na otkrivanje možda manje uočljivih detalja koji mogu imati ironičan prizvuk kao, npr., inverzija atributa i imenice: »sklop i red satnijski«. Međutim, i sam početak navedenog primjera pokazuje piščevo korištenje tuđih riječi: »nemarno i nehajno« nisu piščeve, već satnikove riječi koje pisac očito ironično komentira.

Rečenica koja u *Minervinu* izdanju glasi »te se tamo vrze nespretno« u *Zorinu* izdanju stoji kao »te se tamo vrze kao puran«. Neutralni je izraz zamijenjen slikovitom poredbom, i upravo je u usporedbi neutralnog izraza (»nespretno«) i slikovitog/afektivnog (>kao puran«) vidljiva piščeva

angažiranost, odnosno želja da bude dio događanja koja opisuje. Jednako se tako piščeva angažiranost primjećuje u dvočlanom ponavljanju priloga »polagano«: »Topot se polagano, polagano gubio.« U *Minervinu* izdanju samo je jedan prilog. Dvočlano ponavljanje priloga ne samo da materijalno iskazuje trajanje, već govori i o piščevu angažiranom odnosu prema onome o čemu govori.

Porast angažiranosti (afektivnosti) u *Zorinu* izdanju vidljiv je i u sljedećem primjeru:

– Eto! I danas! Danas, kad se depeša čeka, i kad će poći već moguće popodne na put, on se ne štedi. Izašao je sa svojim ljudima van i uzrujava se, iako ne bi smio. Škodi mu uzrujavanje, i liječnik mu je zabranio da viče, a on svejedno viče. Zar ne bi sad mnogo ugodnije bilo, da sjedi do objeda u toploj kavani? Sjedi u ugodnom fotelju i pijucka konjak, što osobito godi nahlađenom crijevu. Ali ne! On se žrtvuje i treba da se žrtvuje za dužnost, za poštenje, za narod! Za domovinu! (*Minerva*, str. 77–78)

Eto! I danas! Danas, kad se depeša čeka, i kad će poći već možda popodne na put, u rat, na ratište, u vatru, u smrt, možda u nepovrat, on se ne štedi. Izašao je sa svojim ljudima na ovo blato, u ove magle, i uzrujava se, iako ne bi smio, jer mu uzrujavanje škodi. Škodi mu uzrujavanje, i liječnik mu je zabranio da viče, a on svejedno viče. Zar ne bi sad mnogo ugodnije bilo, da sjedi do objeda u toploj kavani? Sjedi u ugodnom fotelju i pijucka konjak, što osobito godi nahlađenom crijevu. Ali ne! On se žrtvuje i treba da se žrtvuje za dužnost, za poštenje, za narod! Za domovinu! Za cara! Za Kralja! Za politikante! (*Zora*, str. 102)

U *Zorinu* su izdanju dva gomilanja, koja kao tipične odrednice Krležina stila vjerno prenose misli i osjećaje, ali ne i riječi satnikove: »poći [...] na put« u *Zorinu* izdanju glasi: »poći [...] na put, u rat, na ratište, u vatru, u smrt, možda u nepovrat«. »Izašao je [...] van« u *Zorinu* izdanju glasi: »Izašao je [...] na ovo blato, u ove magle«. Ovakvi oblici iskazivanja angažiranosti posve su očekivani nakon dvije eliptične usklične rečenice na početku odlomka: »Eto! I danas!«, koje jasno prenose afektivnost iz UG u piščevo pripovijedanje u SNG. Interpunkcija u *Minervinu* izdanju (crtica) moguća je oznaka UG, ali nakon toga slijedi govorenje u trećem licu. U *Minervinu* izdanju navedeni odlomak završava višočlanim gomilanjem: »On se žrtvuje i treba da se žrtvuje za dužnost, za poštenje, za narod! Za domovinu!« To gomilanje ima jasnu uzlaznu liniju i logično završava izdvajanjem zadnjeg, najjačeg elementa (»Za domovinu!«) u zasebnu eliptičnu i uskličnu rečenicu, koja kao vrhunac gradacije sažima čitav prethodni kontekst.

U Zorinu je izdanju gomilanje prošireno: »Za cara! Za Kralja! Za politikante!« SNG završava nizom eliptičnih uskličnih rečenica u kojima se raspoloženje mijenja: postoji uzlazna linija od »dužnosti« do »Kralja«, a zatim slijedi pad u ironiju i bijes – ili je to možda Krležin komentar koji obezvrjeđuje satnikov rad i žrtvovanje? Upravo taj ironični komentar na kraju odlomka u Zorinu izdanju pokazuje da Krleža misli svojih junaka izražava svojim riječima i stilemima jer su gomilanje objekata, a onda i izdvajanje tih objekata u tri usklične eliptične rečenice tipičan primjer Krležinih stilema. Pišćeva se angažiranost bitno pojačava u Zorinu izdanju, gdje je ponajprije gomilanje priložnih oznaka (»u rat, na ratište, u smrt, možda u nepovrat«), a zatim i drugo gomilanje (»na ovo blato, u ove magle«). U Zorinu je izdanju zanimljiva i zrcalna struktura: »jer mu uzrujavanje škodi. Škodi mu uzrujavanje«. Uzrujavanje je središnji dio odlomka; riječ je o uzrujanom razgovoru gospodina satnika sa samim sobom.

Pišući *Hrvatskog boga Marsa* Krleža kao da postupno otkriva izražajnost SNG. Tako u kasnijim izdanjima poneki UG prelazi u SNG:

290

– Naravna stvar, da je to Račić! Tko bi i bio drugi nego Račić? Zloduh prokleti! Demon! Sudbina! Taj će me čovjek upropastiti! (Minerva, str. 142)

Naravna stvar, da je to Račić! Tko bi i bio drugi nego Račić? Zloduh prokleti! Demon. Sudbina! Taj će ga čovjek upropastiti! (Zora, str. 188)

Zapravo, jedino osobna zamjenica u trećem licu, »ga« umjesto »me«, razlikuje ova dva primjera. Izražajnost UG sačuvana je u kratkim, uskličnim rečenicama, a SNG pokazuje i angažiranost pisca. Riječi koje prenosi nisu njegove, ali ga emotivno angažiraju: on prema njima nije ravnodušan. Sličan je i sljedeći primjer:

A gore u Kettynom šlafcimeru svjetlo. Modrikasto svjetlo...

– Jest, jest! Znao sam ja to! Osjećao sam ja to! Ona bdije! Ona ne može da spava! Muči se ona, sirotica moja mala! Ipak! Tko može da zna? Sad se vidimo, a što može biti sutra, toga nitko ne zna! Dijete milo!... (Minerva, str. 194–195)

U Zorinu je izdanju UG prebačen u SNG:

A gore u Kettynom šlafcimeru svjetlost. Modrikasta svjetlost.

Znao je on to! Osjećao je on to! Slatka, mala Kitty bdije! Curica mala, srce njegovo, pucica ne može da spava! Muči se srčeku, sirotica moja mala! Ipak! Tko može da zna? Sad se vidimo, a što može biti sutra, to nitko ne zna! Dijete milo!... Djevojčica njegova. Katarinčica. (Zora, str. 256)

Osim prebacivanja UG u SNG u Zorinu su izdanju prisutne još neke izmjene. Umjesto neutralnog oblika osobne zamjenice »ona« koristi se gomilanje afektivnih stilema: »Slatka, mala Ketty [...]. Curica mala, srce njegovo, pucica.« Uz afektivne stileme zanimljiva je i uporaba prvog lica u SNG: »Muči se srčeku, sirotica moja mala!« Uporaba prvog lica pokazuje vrhunac emotivne angažiranosti. Kao što Krleža ne pravi razlike između svog angažiranog govorenja i govorenja svojih likova, tako ne pravi niti razlike između UG i SNG; on jednostavno nastoji adekvatno, angažirano prenijeti misli i osjećaje i pri tome ne poštuje uvijek treće lice kao formalnu odrednicu SNG. Uostalom, sličan smo primjer vidjeli i u uporabi drugog lica u SNG: »I otputovao je zidar Viktor s fronte i nije ustrijelio žene! Gdje ti je poštena riječ, Viktore? Viktore!« (str. 28)

9. ANGAŽIRANO PRIPOVIJEDANJE

Krležino je pripovijedanje angažirano: on želi biti dio zbivanja koja opisuje, a ne samo vanjski nezainteresirani, objektivni promatrač. Angažirano se pripovijedanje očituje tako da pisac iznosi svoje mišljenje i osjećaje i pri tome koristi afektivne govorne izraze karakteristične za UG: uzvikve, usklikne rečenice. Angažirano pripovijedanje vidljivo je i u nekim stilemima poput inverzije, gomilanja, eliptične rečenice ili pucanja rečenice. Posebno je zanimljiva uporaba SNG, dakle angažiranog prenošenja tuđih riječi ili misli. UG i NG objektivno prenose tuđe riječi; ako se u UG nađu neki afektivni izrazi, oni govore o angažiranosti lica, a ne pisca; u NG nemoguće je izravno prenijeti afektivnost: ona se može prenijeti tek neizravno, opisom. NG formalno je subordinirano prenošenje tuđih riječi ili misli: tuđe se riječi prenose u obliku zavisne rečenice. SNG prenosi tuđe riječi ili misli kao dio piščeva pripovijedanja, dakle formalno u nesubordiniranom obliku. Ipak, SNG je stvarno subordinirani oblik jer su tuđe riječi ili misli uvijek izložene, subordinirane piščevu komentaru. SNG uvijek znači i angažirano komentiranje tuđih riječi ili misli: pisac nikada nije ravnodušan prema onome o čemu govori. On se s tim slaže ili ne slaže i to jasno iskazuje govornim ustrojem. Neslaganje s nečijim mislima iskazano je ironijom, i to je ključna figura misli u *Hrvatskom bogu Marsu*. Ironiju nalazimo u uporabi službenih termina u neodgovarajućim kontekstima i u prenošenju riječi i misli likova s kojima se Krleža ne slaže. Angažirano pripovijedanje, tj. poistovjećivanje ili suprotstavljanje likovima ili općem kontekstu događanja, vidljivo je i u

primjerima kada Krležini likovi u SNG govore njegovim riječima i njegovim stilemima. Piščeva angažiranost s vremenom raste, i to se primjećuje u nekim izmjenama u tekstu kasnijih izdanja: objektivni izrazi postaju stilistički obilježeni, a UG prelazi u SNG. Krleža prvenstveno želi što vjernije prenijeti misli i osjećaje svojih likova i to ponekad čini svojim riječima i nadasve svojim tipičnim stilskim postupcima kojima se ti likovi inače ne koriste u UG. Ako se u prenošenju tuđih misli u SNG pisac slaže sa svojim likovima, i njihovi se izrazi izjednačavaju u riječima, stilskim postupcima i govornim ostvarenjima; ako se pisac ne slaže sa svojim likovima, on to pokazuje govornim ostvarenjem – ironičnom intonacijom, kojom komentira njemu neprihvatljive misli ili osjećaje.

292 Svi postupci angažiranog pripovijedanja jasno pokazuju piščevo stajalište prema ljudima, stvarima ili događajima o kojima on govori. Krleža nije nezainteresirani promatrač, on je jedan od zagorskih seljaka domobrana zahvaćenih užasom ratnog stroja Habsburške monarhije. Misli i osjećaji zagorskih seljaka i Krležine su misli i osjećaji. I pisac i njemu dragi likovi zajednički se suprotstavljaju bezumlju rata i zajednički se – ironijom – suprotstavljaju onim likovima koji su tipični predstavnici suludog austro-ugarskog militarizma. Ironija je u *Hrvatskom bogu Marsu* poput »kutije olovnih slova« o kojoj govori Krleža na kraju romana *Banket u Blitvi*: »to nije mnogo [...] ali je jedino što je čovjek do danas izumio kao oružje u obranu svog ljudskog ponosa«.

U Krležinu pripovijedanju gube se razlike između govora pisca i njegovih likova, između UG i SNG, te između SNG različitih lica. Svi postupci zajedno jedinstven su krik protiv gluposti, bezumlja, užasa rata.

Primljeno 15. travnja 2008.

S u m m a r y

ENGAGÉ NARRATION IN MIROSLAV KRLEŽA'S *CROATIAN GOD MARS*

In *Croatian God Mars* Krleža employs engagé narration: he wants to be part of the reality described, not only a disinterested, objective observer. Engagé narration is exemplified in the writer expressing his opinions and feelings using affective expressions characteristic of direct speech: interjections and exclamatory sentences. Engagé narration is also evident in stylemes such as inversion, pleonasm, elliptical sentences or truncated sentences. The use of indirect free style, the engaged conveying of another's speech and thoughts, is particularly interesting. Direct speech and indirect style objectively convey another's speech; affective phrases in direct speech reveal the engagement of a character, not a writer; it is impossible to convey affectivity directly in indirect speech: it can only be conveyed indirectly, by description. Disagreement with someone's thoughts is expressed by way of irony, a key figure of thought in *Croatian God Mars*. Krleža's primary concern is to convey thoughts and feelings of his characters, which he sometimes does in his own words employing stylistic procedures typical of him, procedures normally not employed by his characters in their direct speech.

